

Social Cohesion and Development

Vol 2, No 2 (2007)

The Europeanization of public policies in Greece

Education and trade unions: facets of european experience and greek reality

Νίκος Φωτόπουλος

doi: [10.12681/scad.9052](https://doi.org/10.12681/scad.9052)

Copyright © 2016, Νίκος Φωτόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Φωτόπουλος Ν. (2016). Education and trade unions: facets of european experience and greek reality. *Social Cohesion and Development*, 2(2), 193–207. <https://doi.org/10.12681/scad.9052>

Εκπαίδευση και συνδικαλιστικές οργανώσεις: Όψεις της ευρωπαϊκής εμπειρίας και σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα

Νίκος Φωτόπουλος, ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Education and trade unions Facets of European experience and Greek reality

Nikos Fotopoulos, KANEP/GSEE, Hellenic Open University

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η συνδικαλιστική εκπαίδευση αποτελεί ένα αναπτυγμένο επιστημονικό πεδίο στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Η ανάγκη για μια συστηματική άσκηση των συνδικαλιστικών καθηκόντων οδήγησε στη δημιουργία εξειδικευμένων δομών παροχής συνδικαλιστικής εκπαίδευσης, προκειμένου να ενδυναμωθεί ο ρόλος των συνδικάτων στον κοινωνικό διάλογο. Το άρθρο μας αποσκοπεί σε μία αναφορά στην ευρωπαϊκή εμπειρία, με αφορμή την ίδρυση της ελληνικής Ακαδημίας της Εργασίας, σε μία προσπάθεια να αναπτυχθεί και στην Ελλάδα η προβληματική σχετικά με τον ρόλο που θα μπορούσε να παίξει η συνδικαλιστική εκπαίδευση σε μια εποχή κρίσιμη για το συνδικαλιστικό κίνημα.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: Συνδικαλιστική εκπαίδευση, Συνδικαλιστικό κίνημα, εκπαίδευση και εργατικό κίνημα, απελευθέρωση, χειραγώγηση

ABSTRACT

Trade union education is a developed scientific field in most European countries. The need for a systematic performance of trade union duties was one of the main reasons for the creation of specific trade union education providers in order to strengthen the role of trade unions in social dialogue. This article aims to make reference to the European experience, taking into account the establishment of the Greek Labour Academy, in order to further the debate on the role of trade union education in an era of change for the trade union movement in Greece.

KEY WORDS: Trade union education, trade union movement, education and labour movement, liberation, manipulation

1. Εισαγωγή

Η εκπαίδευση στα πλαίσια του εργατικού κινήματος και ειδικότερα εντός των συνδικαλιστικών οργανώσεων δεν είναι κάτι καινούργιο για πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Η εκπαίδευση και ειδικότερα η εκπαίδευση ενήλικων εργαζομένων έχουν ιστορία δύο και πλέον αιώνων σε χώρες του εξωτερικού, με αποτέλεσμα να υπάρχει μακρά παράδοση και βαθιά ριζωμένη κουλτούρα μάθησης σε ένα από τα πιο ενεργά τμήματα της κοινωνίας των εργαζομένων, όπως αυτό των συνδικάτων.

Παρ'όλα αυτά, κανείς δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι υπάρχει μια συστηματική θεωρία, αλλά και έρευνα για τη σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και συνδικαλιστικών οργανώσεων. Πολύ περισσότερο, στην ελληνική βιβλιογραφία η διερεύνηση της σχέσης αυτής είναι σχεδόν ανύπαρκτη, αφού

το ζήτημα της εκπαίδευσης εντός των συνδικαλιστικών οργανώσεων αποτελεί μια σχετικά πρόσφατη κοινωνική εμπειρία και δίχως βαθιές ρίζες στην ελληνική κοινωνία.

Βασική υπόθεση εργασίας αποτελεί ότι ο βαθμός ανάπτυξης του συνδικαλιστικού κινήματος συναρτάται άμεσα με το επίπεδο θεσμικής ανάπτυξης και ολοκλήρωσης μιας κοινωνίας. Το γεγονός ότι η ανάληψη εκπαιδευτικών δράσεων από μέρους των συνδικάτων επήλθε σε μια περίοδο αναπτυξιακής και θεσμικής ολοκλήρωσης για τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη και ειδικότερα τη χρυσή περίοδο του κράτους πρόνοιας εξηγεί γιατί στην Ελλάδα, η εισαγωγή τέτοιου είδους θεσμών έρχεται αργοπορημένα, λόγω της γενικότερης καθυστέρησης του αστικού και θεσμικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας. Η επικράτηση παραδοσιακών δομών, η κοντόφθαλμη και ασυνάρτητη αναπτυξιακή πορεία της χώρας, οι επιφανειακές και χωρίς μακρόπνοο σχέδιο μεταρρυθμίσεις, η γενικότερα καθυστερημένη και ιδιότυπη αστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας, η ανώμαλη πολιτική κατάσταση από το 1920 έως και τη μεταπολίτευση αποτελούν ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά τα οποία συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Αναμφίβολα, η συνδικαλιστική εκπαίδευση, όπως και άλλες σημαντικές δραστηριότητες, επηρεάστηκε καθοριστικά από τις γενικότερες ιστορικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες συγκρότησης του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, με αποτέλεσμα να αποτελεί ευθεία αντανάκλαση του ελληνικού μοντέλου (υ)ανάπτυξης.

Αναλυτικότερα, η εργασία αποσκοπεί:

- στην επισήμανση του σημαντικού ρόλου που κατέχει η εκπαίδευση στον χώρο του εργατικού κινήματος και ειδικότερα στο πεδίο των συνδικαλιστικών οργανώσεων.
- στην ανάδειξη όψεων της ευρωπαϊκής εμπειρίας σχετικά με την εκπαίδευση εργαζομένων και συνδικαλιστικών στελεχών.
- στην παρουσίαση του παραδείγματος της ελληνικής Ακαδημίας της Εργασίας της ΓΣΕΕ ως συγκροτημένης δομής παροχής διά βίου εκπαίδευσης σε συνδικαλιστικά στελέχη.
- στην ερμηνεία και την ανάδειξη πτυχών της καθυστέρησης των ελληνικών συνδικάτων στο πεδίο αυτό.
- στην επισήμανση ορισμένων ιδεολογικών και πολιτικών ζητημάτων σχετικά με την προβληματική γύρω από τον ρόλο και την αποστολή της εκπαίδευσης στο σύγχρονο συνδικαλιστικό γίγνεσθαι.

2. Συνδικαλιστικές οργανώσεις: Από την πρώιμη νεωτερικότητα στη σύγχρονη, παγκοσμιοποιημένη, νεοφιλελεύθερη πραγματικότητα

Η εκπαίδευση στα πλαίσια του εργατικού κινήματος και ειδικότερα εντός των συνδικαλιστικών οργανώσεων, από την εποχή κιόλας του Μαρξ, αποτελούσε πραγματικότητα και συνάμα μια διαρκή πρόκληση για τους στρατευμένους διανοούμενους, σε μια ιστορική συγκυρία που το εργατικό κίνημα επιχειρούσε να εξοπλιστεί ιδεολογικά και να αντιταχθεί πολιτικά στην ηγεμονία της αστικής τάξης του 19ου αιώνα (Φωτόπουλος, 2006: 69).

Ειδικότερα, κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, περίοδο όπου τα κοινωνικά και εργατικά κινήματα στη δυτικοευρωπαϊκή σφαίρα αγωνίζονταν για την κατάκτηση και εδραίωση βασικών πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, οι αγώνες τους καταλάμβαναν κοινωνικά καθολικό χαρακτήρα και ταυτίζονταν με την προώθηση όχι μόνο των δικαιωμάτων της τάξης των βιομηχανικών εργατών, αλλά και των δικαιωμάτων όλου του εργαζόμενου πληθυσμού. Αυτό, βέβαια, ενίσχυσε τη δυναμική και τη μαζικότητα του εργατικού κινήματος και του έδωσε τεράστια δύναμη άσκησης πίεσης και διαπραγματευτική ισχύ έναντι του κεφαλαίου. Χιλιάδες εργατικοί σύλλογοι άρχισαν να ιδρύονται

σε όλη την Ευρώπη και το συνδικαλιστικό κίνημα, ως οργανωμένο κίνημα εκπροσώπησης των εργαζομένων άρχισε να κάνει την εμφάνισή του αισθητά στην κοινωνική πραγματικότητα της εποχής (Harriet Brandlely, 2003: 284-292).

Η ανάδειξη των συνδικάτων ως καθολικών φορέων εκπροσώπησης των εργαζομένων δημιούργησε ένα νέο τοπίο στη νεωτερική παράδοση και κουλτούρα, με συνέπεια να γίνει από πολύ νωρίς κατανοητή η αναγκαιότητα της εκπαίδευσης ως ουσιαστικού εργαλείου για την ταξική συνειδητοποίηση και ενεργοποίηση των εργαζομένων προς την κατεύθυνση της πάλης για έναν καλύτερο κόσμο.

Από τη στιγμή που σταδιακά ένας σημαντικός αριθμός από τους στόχους τους οποίους έθετε το εργατικό κίνημα επιτεύχθηκαν, η ζωντάνια και ο δυναμισμός του μαζικού εργατικού κινήματος μειώθηκαν σταδιακά, με αποτέλεσμα στη μεταπολεμική περίοδο να υπάρχει πτώση της συνδικαλιστικής πυκνότητας και της συμμετοχής των εργαζομένων στις συνδικαλιστικές οργανώσεις εκπροσώπησης τους. Η μαχητικότητα των συνδικάτων αλλά και ο βαθμός συμμετοχής σε αυτά υποχώρησαν αισθητά (Τουτζιάρáκης, 1997: 217, Σπυρόπουλος, 1998: 126, Παλαιολόγου, 2006: 147-175), με αποτέλεσμα η δράση των συνδικάτων να μη δύναται να συμβάλει στην περαιτέρω ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, ειδικότερα μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1974, η οποία οδήγησε στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση που βιώνουμε σήμερα.

Με άλλα λόγια, η ίδια η δυναμική πορεία του εργατικού κινήματος από ένα σημείο και μετά οδήγησε σε ένα σχετικό αδιέξοδο. Ο λόγος που συνέβη αυτό ήταν ότι, στα πλαίσια του νεοφιλελεύθερου παγκόσμιου πλαισίου, τα κεύσισανά εργαλεία, τα οποία μέσω ενός παρεμβατικού και αναδιανεμητικού κρατικού μηχανισμού επέφεραν μια ισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, αποδυναμώθηκαν και ουσιαστικά έπαψαν πια να λειτουργούν (Μουζέλης, 2005).

Η πρόκληση, επομένως, για το εργατικό κίνημα σήμερα είναι να βρει νέους τρόπους ώστε να επανασυνδέσει αρμονικά την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία με την κοινωνική δικαιοσύνη, επινοώντας νέες στρατηγικές, που θα το αναδείξουν ως συλλογικό υποκείμενο ενός ριζοσπαστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας. Η πρόκληση αυτή είναι ιδιαίτερα επίκαιρη στις μέρες μας, οπότε το διεθνές κλίμα, στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, είναι περίπλοκο, αντιφατικό και δυσμενές για την ανάπτυξη συλλογικών μορφωμάτων ρηξικέλευθου προσανατολισμού.

Σε μια εποχή που οι αλλαγές στην τεχνολογία είναι θεαματικές, και ειδικότερα στον τομέα της τεχνολογίας των επικοινωνιών, η ανθρωπότητα οδεύει προς έναν τύπο κοινωνίας όπου η γνώση τείνει να αποτελεί θεμελιακό παράγοντα ατομικής, κοινωνικής, πολιτικής, αλλά και πολιτιστικής ανάπτυξης. Το πολιτικό ερώτημα που πλανάται είναι, στα πλαίσια μιας τέτοιας εποχής, με ποιον τρόπο οι συνδικαλιστικές οργανώσεις θα μπορέσουν να μετασχηματίσουν την πολιτική σκηνή που διέπει το εργατικό κίνημα σε ενεργητική συμμετοχή μέσα σε μια έλλογη κοινωνία των πολιτών;

Μέσα σε αυτό το εξαιρετικά δύσκολο κλίμα, το εργατικό κίνημα στη χώρα μας και στην Ευρώπη καλείται όχι μόνο να χαράξει νέες πολιτικές, αλλά και να καταπολεμήσει τόσο την τάση της πολιτικής απάθειας όσο και τη χαμηλή συνδικαλιστική πυκνότητα που παρατηρείται σήμερα. Στον χώρο του κοινωνιολογικού και πολιτικού στοχασμού τα τελευταία 50 χρόνια ενδημούν θεωρίες που υποστηρίζουν ότι τα συνδικάτα μεταπολεμικά αποτελούν δομικά στοιχεία του καπιταλιστικού συστήματος, είναι ταξικά παροπλισμένα και εντάσσονται στη συστημική λογική του ύστερου καπιταλισμού. Άλλες πάλι απόψεις, ιδιαίτερα στον χώρο του μεταμοντέρνου στοχασμού, υποστηρίζουν ότι τα συνδικαλιστικά κινήματα είναι κατ' εξοχήν φαινόμενα που συνδέονται με την πρώιμη νεωτερικότητα και πως σήμερα, στην ύστερη, παγκοσμιοποιημένη νεωτερικότητα, τα συνδικάτα θα περιθωριοποιηθούν ή ενδεχομένως θα αντικατασταθούν από τα λεγόμενα νέα κινήματα, όπως αυτά του φεμινισμού, της οικολογίας και των κινητοποιήσεων εναντίον της παγκοσμιοποίησης και της Νέας Οικονομίας (Μουζέλης, 2005, Watson, 2005: 329).

Πράγματι, τα συνδικάτα σήμερα έχουν χάσει την επαναστατική ορμή των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στο εσωτερικό τους δεν υπάρχουν σημαντικές δυνάμεις άρνησης και αντίστασης στην κατεστημένη πραγματικότητα της Νέας Οικονομίας και του άκρατου νεοφιλελευθερισμού. Παράλληλα, τα διάφορα κινήματα νέου τύπου δεν είναι δυνατό να αντικαταστήσουν, έστω και μακροχρόνια, τα αντίστοιχα συνδικαλιστικά. Με άλλα λόγια, μπορεί η εργατική τάξη να μην είναι το συλλογικό επαναστατικό υποκείμενο το οποίο ονειρευόταν η σχολή του μαρξισμού και ειδικότερα η κλασική παράδοση του «ορθόδοξου» μαρξισμού (Anderson, 1978: 15-49), δεν μπορεί όμως σε καμία περίπτωση να υποκατασταθεί από ευκαιριακά κινήματα, τα οποία δεν έχουν ρίζα και θεμέλια στην ευρύτερη κοινωνική συνείδηση. Αντίθετα, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, με βάση τη δομή και την οργάνωση που τις διέπει, έχουν δυνάμει τη δυνατότητα ανάπτυξης μιας συστηματικής συνεργασίας, καθώς και της δημιουργίας forum πολιτικής επικοινωνίας και δικτύων μελέτης, έρευνας και τεκμηρίωσης για ζητήματα εργασιακών σχέσεων, πολιτικών απασχόλησης, αντιμετώπισης της φτώχειας και του αποκλεισμού (Gabaglio and Hoffman, 1998). Ειδικότερα, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις μπορούν να ενδυναμώσουν το εργατικό κίνημα και να δημιουργήσουν συμμαχίες ανάμεσα στα νέα στρώματα και τις νέες κατηγορίες εργαζομένων, καθώς και ανάμεσα σε αυτούς που βιώνουν πιο άμεσα τις κοινωνικές ανισότητες και τον κοινωνικό αποκλεισμό που το νεοφιλελεύθερο status quo δημιουργεί σε παγκόσμιο, εθνικό, αλλά και τοπικό επίπεδο.

Τα ευρωπαϊκά συνδικάτα, πάνω από μισό αιώνα, έχουν αναδείξει τη σημασία της εκπαίδευσης σε πρωταρχικό ζήτημα, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται τρεις κυρίως τάσεις αναφορικά με την οργάνωση και τη χρηματοδότησή τους: α. Η παραδοσιακή αυτοδύναμη παροχή συνδικαλιστικής εκπαίδευσης, η οποία στηρίζεται στη χρηματοδότηση των ίδιων των συνδικάτων (συνδρομές μελών - πόροι συνδικάτων) β. Η ένταξη της συνδικαλιστικής εκπαίδευσης στις πολιτικές για τη διά βίου εκπαίδευση με απ'ευθείας ή έμμεση κρατική υποστήριξη γ. Η (έμμεση) χρηματοδότηση από εργοδότες μέσα από τη χορήγηση εκπαιδευτικών αδειών μετ' αποδοχών, οι οποίες προβλέπονται στην εργατική νομοθεσία και τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας (Bridgeford - J. Striling, 2000: 10).

Η εκπαίδευση στα πλαίσια του εργατικού κινήματος έχει τις ρίζες της στο κίνημα της εκπαίδευσης ενηλίκων και ειδικότερα στη λαϊκή επιμόρφωση, η οποία αναπτύχθηκε ως μορφωτικό κίνημα ενάντια στον αναλφαριθμητισμό των φτωχών εργατικών στρωμάτων (Φωτόπουλος, 2006: 69). Ειδικότερα, όμως, η συστηματική δημιουργία δομών συνδικαλιστικής εκπαίδευσης στην Ευρώπη εντοπίζεται στη δεκαετία του '70, όταν η εν λόγω εκπαίδευση αρχίζει να προβλέπεται στα άρθρα της εργατικής νομοθεσίας, καθώς και στις συλλογικές συμβάσεις εργασίας.¹

Αναφορικά με την ελληνική περίπτωση, η καθυστέρηση της ανάπτυξης της εκπαίδευσης εντός των συνδικαλιστικών οργανώσεων ερμηνεύεται από τη γενικότερη υπανάπτυξη των δυνάμεων της εργασίας στην κοινωνία τον 20ό αιώνα. Με άλλα λόγια, δομικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας εξηγούν την αδυναμία των ελληνικών συνδικάτων να ενστερνιστούν την αξία αλλά και τη δυναμική ενός τέτοιου εγχειρήματος, τη στιγμή που η φυσική άσκηση του συνδικαλισμού ως συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος στους χώρους δουλειάς έρχεται καθυστερημένα και μετά από μεγάλους αγώνες και θυσίες του εργατικού κινήματος. Θεωρείται λοιπόν ευνόμοτο ότι μέσα σε συνθήκες απαγόρευσης και καταστολής του συνδικαλισμού ήταν εξαιρετικά δύσκολο να προταχθεί ως προτεραιότητα η συστηματική εκπαίδευση των συνδικαλιστικών στελεχών. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι η ιδεολογική και πολιτική κατεύθυνση των συνδικαλιστικών οργανώσεων παραδοσιακά εκπορευόταν από τις πολιτικές και κομματικές παρατάξεις.

Παρ' όλο λοιπόν που η ανάγκη να εκπαιδευτεί το εργατικό κίνημα στη βάση ενός οργανωμένου σχεδίου επιστημονικής και συνδικαλιστικής κατεύθυνσης αναγνωρίστηκε καθυστερημένα στην Ελλάδα, η ιδέα να δημιουργηθεί ένας οργανωμένος φορέας παροχής συνδικαλιστικής εκπαίδευσης απο-

τελούσε πάγιο και διαχρονικό αίτημα του συνδικαλιστικού κινήματος, χωρίς όμως να έχει καταστεί εφικτή η δημιουργία ενός συγκροτημένου θεσμού, που να παρέχει συνδικαλιστική εκπαίδευση. Το αίτημα αυτό απασχόλησε και το 32ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ, ως αίτημα παλαιότερων ετών, με συνέπεια τη μετέπειτα ίδρυση του Κέντρου Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής το 2003 και τη λειτουργία της Ακαδημίας της Εργασίας το 2005.

Αναμφίβολα, η ίδρυση της Ακαδημίας της Εργασίας της ΓΣΕΕ αποτελεί ορόσημο για τα ελληνικά συνδικάτα για δύο λόγους: α. Είναι η πρώτη φορά² που δημιουργείται ένας εξειδικευμένος και συγκροτημένος φορέας παροχής συνδικαλιστικής εκπαίδευσης, με αποκλειστικό έργο την εκπαίδευση συνδικαλιστικών στελεχών και β. Επιβεβαιώνεται η διαπίστωση της σημαντικής καθυστέρησης της χώρας μας στο ζήτημα αυτό, αν αναλογιστεί κανείς ότι ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα στην Ευρώπη χώρες όπως η Αγγλία, η Γερμανία, η Σουηδία και η Δανία έχουν αναπτύξει τα δικά τους συστήματα εκπαίδευσης εντός των συνδικαλιστικών οργανώσεων (Bridgford-Striling, 2000).

3. Το βρετανικό μοντέλο συνδικαλιστικής εκπαίδευσης και η Trade Union Congress Education³

Το ζήτημα της επιμόρφωσης συνδικαλιστικών στελεχών και γενικότερα των εργαζομένων απασχολεί τα βρετανικά συνδικάτα εδώ και έναν περίπου αιώνα. Μέσα από τη μακρόχρονη αυτή πορεία, η TUC στη σημερινή εποχή παρέχει υψηλού επιπέδου επιμόρφωση στον χώρο των συνδικάτων, με αποτέλεσμα να συνιστά αναμφίβολα μία από τις πιο συγκροτημένες και ολοκληρωμένες προτάσεις στον ευρωπαϊκό χώρο της συνδικαλιστικής εκπαίδευσης-επιμόρφωσης. Με αυτόν τον τρόπο, επιτυγχάνεται αδιαμφισβήτητη η σύνδεση του κόσμου της απασχόλησης με αυτόν της διά βίου εκπαίδευσης.

Ειδικότερα, η Διεύθυνση Εκπαίδευσης της TUC στον τομέα της εκπαίδευσης προσφέρει:

- Επιμόρφωση συνδικαλιστών σε επιμέρους θέματα, όπως το εργατικό Δίκαιο, οι εργασιακές σχέσεις, θέματα υγιεινής και ασφάλειας, παγκοσμιοποίησης και κοινωνικής οικονομίας, οι θεσμοί κοινωνικής προστασίας, τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα κ.ά.
- Παροχή βασικών κοινωνικών δεξιοτήτων, όπως η χρήση Η/Υ, τα αγγλικά ως δεύτερη γλώσσα, η συμμετοχή στην ομάδα, η καλλιέργεια της συνεργατικής κουλτούρας, η εκμάθηση τεχνικών επίλυσης προβλημάτων και διαχείρισης κρίσεων και η συμμετοχή στις διαπραγματεύσεις.

Ο πληθυσμός-στόχος στον οποίο απευθύνεται η TUC είναι μέλη των εργατικών ενώσεων (συνδικαλιστές) όσο και απλοί εργαζόμενοι (όχι συνδικαλιστές), καθώς και άνεργοι. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι ο πληθυσμός-στόχος (target group) στον οποίο απευθύνεται η TUC δεν είναι τυχαίος. Αντίθετα, αποτελεί προϊόν πολιτικής βούλησης και στόχευσης, δηλαδή εξαρτάται από τις πολιτικές προτεραιότητες που η συνδικαλιστική οργάνωση θέτει, προκειμένου να εξυπηρετήσει καλύτερα τις ανάγκες που την απασχολούν. Με άλλα λόγια, προσανατολίζει την παροχή της εκπαίδευσής της σε κοινωνικές κατηγορίες για τις οποίες υπάρχει σοβαρός κοινωνικός και πολιτικός λόγος να ενταχθούν στην εκπαιδευτική διαδικασία. Τέτοιες κατηγορίες μπορεί να είναι οι γυναίκες, οι νέοι, οι μακροχρόνια άνεργοι, οι εργαζόμενοι με ειδικά χαρακτηριστικά κ.ο.κ. Η επιλογή των εκπαιδευομένων επομένως μπορεί να διαφέρει από πόλη σε πόλη, από περιοχή σε περιοχή, από περιφέρεια σε περιφέρεια, ανάλογα με τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά που επικρατούν.

Η TUC υλοποιεί τα εκπαιδευτικά της προγράμματα όχι σε δικές της εγκαταστάσεις, αλλά σε εκπαιδευτικές δομές που λειτουργούν ως κολέγια. Συγκεκριμένα, υπάρχει στενή διασύνδεση με τα

κολέγια (ιδρύματα μετα-δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης), τα οποία διαθέτουν τις υποδομές τους (αίθουσες διδασκαλίας, οπτικοακουστικό υλικό κ.λπ.), και η επιλογή βέβαια του εκπαιδευτικού προσωπικού αποτελεί αποκλειστική επιλογή της TUC.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι σπουδές στην TUC πιστοποιούνται, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η πιστοποίηση αποτελεί αυτοσκοπό, ούτε και τον βασικό λόγο της παροχής συνδικαλιστικής επιμόρφωσης. Η πιστοποίηση παρέχεται προκειμένου να δοθεί κύρος στο όλο εκπαιδευτικό εγχείρημα και να υπάρχει καθολική αποδοχή από την ευρύτερη βρετανική εκπαιδευτική κοινότητα. Παρέχεται δηλαδή πιστοποίηση (από τους επίσημους φορείς που αξιολογούν και τα κολέγια) μέσα από σταδιακή αξιολόγηση-πιστοποίηση (credits), η οποία οδηγεί σε τίτλο, που συνδέεται με ένα ευρύτερο σύστημα αναγνώρισης και μεταφοράς πιστωτικών μονάδων. Ενδεχομένως για όσους το επιθυμούν η φοίτηση οδηγεί στη συνέχιση σπουδών στα δημόσια κολέγια και τα κρατικά πανεπιστήμια.

Η διδασκαλία βασίζεται τόσο στη συμβατική μέθοδο, τη λεγόμενη «πρόσωπο με πρόσωπο» (face to face), όσο και στην εξ αποστάσεως μάθηση, εφόσον αυτή βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη χρήση έντυπου εκπαιδευτικού υλικού. Η διδασκαλία γίνεται από καταρτισμένους εκπαιδευτές, που μπορεί να είναι είτε συνδικαλιστές, είτε εμπειρογνώμονες, είτε ακαδημαϊκοί. Σε μεγάλο μέρος, πρόκειται για συνδικαλιστές ή για μέλη των σωμάτων που κατέχουν μεγάλη συνδικαλιστική ή επαγγελματική εμπειρία και οι οποίοι λειτουργούν ως ενδιάμεσοι-μεσολαβητές ανάμεσα στους εμπειρογνώμονες και το εκπαιδευτικό υλικό, από τη μια, και τους εκπαιδευόμενους, από την άλλη. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι εκπαιδευτές λειτουργούν ως φορείς που περισσότερο διευκολύνουν και συντελούν προς την αυτενέργεια των εκπαιδευομένων και λιγότερο αποτελούν διδάσκοντες από καθ' έδρας. Πρόκειται, με άλλα λόγια για ένα μη δασκαλοκεντρικό μοντέλο εκπαίδευσης, που καλλιεργεί την αυτενέργεια, τη συνεργατική κουλτούρα και την εκπαιδευτική ανάδραση. Η πρόσβαση στα εκπαιδευτικά προγράμματα της TUC είναι μαζική, ελεύθερη και δωρεάν. Στους φορείς που παρέχουν εκπαίδευση για λογαριασμό της TUC καταβάλλονται χρήματα από ειδικούς λογαριασμούς του κράτους κατά περιοχές. Η παρεχόμενη εκπαίδευση απευθύνεται σε εργαζόμενους, ανεξαρτήτως μορφωτικού επιπέδου και ακαδημαϊκής προέλευσης (education for all).

4. Η Γερμανική Ακαδημία της Φρανκφούρτης⁴

Εξέχουσα θέση στο πεδίο της εκπαίδευσης στα πλαίσια των γερμανικών συνδικαλιστικών οργανώσεων κατέχει η Ακαδημία της Εργασίας της Φρανκφούρτης. Ειδικότερα, η Ακαδημία αυτή προσφέρει ένα πρόγραμμα σπουδών διάρκειας 11 μηνών, συνολικής διάρκειας 1.000 έως 1.200 ωρών σε 40-50 σπουδαστές. Στο πρόγραμμα γίνονται δεκτοί σπουδαστές από όλη τη Γερμανία, οι οποίοι ζουν όλο το διάστημα του προγράμματος στη Φρανκφούρτη. Το πρόγραμμα αυτό προσφέρεται από το 1921 (με διακοπή το 1933-1946) στη Φρανκφούρτη και κατέχει σημαντική θέση στη συνείδηση της γερμανικής κοινωνίας.

Η Ακαδημία ιδρύθηκε από την Ομοσπονδία Γερμανικών Συνδικάτων και το κρατίδιο της Έσσης, οι οποίοι στηρίζουν από κοινού οικονομικά τη λειτουργία της Ακαδημίας. Η Ακαδημία είναι εγκατεστημένη μέσα στο campus του Πανεπιστημίου της Φρανκφούρτης και λειτουργεί σε άμεση συνεργασία με το πανεπιστήμιο, το οποίο προσφέρει υλικοτεχνικές υποδομές και εκπαιδευτικό προσωπικό. Η ευθύνη για το πρόγραμμα σπουδών, την επιλογή προσώπων και τη λειτουργία της Ακαδημίας ανήκει στο Κουρατόριουμ, το οποίο έχει συμμετοχικό χαρακτήρα και σε αυτό ηγετικό ρόλο διαδραματίζουν οι εκπρόσωποι των εργαζομένων. Ταυτόχρονα, όμως, συμμετέχουν τρεις υπουργοί του κρατίδιου, εκπρόσωποι των διδασκόντων και των σπουδαστών καθώς και ο πρόεδρος του πανεπιστημίου.

Τα βασικά αντικείμενα πάνω στα οποία δομείται το πρόγραμμα σπουδών είναι: Οικονομία (Μακρο και Μικροοικονομία), Εργατικό Δίκαιο-Εργασιακές Σχέσεις και Κοινωνική Πολιτική. Τα μαθήματα που διδάσκονται, πέρα από αυτά που αντιστοιχούν σε αυτά τα θεματικά πεδία, είναι: Συνταγματικό Δίκαιο, Κοινωνική Ασφάλιση, Εισαγωγή στη Φιλοσοφία, Κοινωνιολογία, Ιστορία του Εργατικού Κινήματος, Πολιτική Θεωρία και Ιστορία των Πολιτικών Ιδεών, Κοινωνιολογία της Εργασίας, Θέματα Τέχνης και Πολιτισμού, Θέματα Επικοινωνίας και Πρακτική Εξάσκηση, Ηλεκτρονικοί Υπολογιστές και Αγγλικά.

Το συνολικό πρόγραμμα, εκτός από τις καθ' έδρας παραδόσεις, περιλαμβάνει πρακτική εξάσκηση, σεμινάρια και εργαστήρια καθώς επίσης και προσωπικές εργασίες των σπουδαστών, που ετοιμάζονται παράλληλα, με πιο σημαντική την πτυχιακή εργασία διάρκειας έξι εβδομάδων προς το τέλος του προγράμματος. Τα μαθήματα που ανήκουν στα τρία θεματικά πεδία (Οικονομία - Εργατικό Δίκαιο ή Εργασιακές Σχέσεις - Κοινωνική Πολιτική) αποτελούν τη σπονδυλική στήλη του προγράμματος σπουδών.

Το προφίλ των εκπαιδευτών διαρθρώνεται σε τρία επίπεδα: 1) Διδάσκοντες με ακαδημαϊκά χαρακτηριστικά, οι οποίοι συχνά διδάσκουν και σε πανεπιστήμια 2) Διδάσκοντες με εμπειρία από την πράξη (εμπειρογνώμονες και ειδικοί σε συγκεκριμένα θέματα εργασίας 3) Διδάσκοντες από τον χώρο των εργαζομένων, οι οποίοι επιλέγονται με διαδικασία ανοικτού διαγωνισμού από το Κουρατόριουμ.

Το προφίλ των φοιτησάντων είναι μεικτό, αφού στην Ακαδημία εκπαιδεύονται τόσο εργαζόμενοι με ακαδημαϊκές σπουδές όσο και εργαζόμενοι που δεν ολοκληρώσει τις εγκύκλιες σπουδές τους. Το κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι διαθέτουν σημαντική επαγγελματική, συνδικαλιστική, αλλά και κοινωνική εμπειρία και έχουν θητεία στα κοινά του εργασιακού χώρου. Η επιλογή τους γίνεται κατόπιν υποδείξεως των επιμέρους ομοσπονδιών, οι οποίες συχνά επενδύουν στη μελλοντική δημιουργία στελεχών (συνήθως επαγγελματικών, με αμοιβή και πλήρη απασχόληση). Αξίζει δε να σημειωθεί ότι η Ακαδημία κατέχει σημαντική θέση στη συνείδηση της γερμανικής κοινωνίας, αφού πολλοί από τους αποφοιτήσαντες έχουν διακριθεί στον κοινωνικό και δημόσιο βίο της γερμανικής κοινωνίας (π.χ. ο υπουργός Εργασίας, ο δήμαρχος της Φρανκφούρτης, στελέχη της Τοπικής Αυτοδιοίκησης κ.λπ.). Η φοίτηση στο πρόγραμμα είναι δωρεάν και χορηγούνται υποτροφίες στους σπουδαστές.

5. Το σουηδικό μοντέλο συνδικαλιστικής εκπαίδευσης και η L.O.⁵

Η L.O. στη Σουηδία είναι η Γενική Συνομοσπονδία 16 ομοσπονδιών εργαζομένων, κυρίως του δευτερογενούς τομέα της οικονομίας (blue collars). Λειτουργεί εδώ και 100 χρόνια και έχει περίπου 2.000.000 μέλη, μεταξύ των 4 εκατ. συνολικά συνδικαλισμένων. Με άλλα λόγια, αποτελεί τη μαζικότερη συνδικαλιστική οργάνωση σε μία χώρα όπου η συνδικαλιστική πυκνότητα αγγίζει το 80% του συνόλου των εργαζομένων.

Συγκεκριμένα, για την εκπαίδευση των στελεχών της, η L.O. έχει τρία μεγάλα εκπαιδευτικά κέντρα (εκεί αναφέρονται και ως λαϊκά πανεπιστήμια), στο Brunswic, στο Runo και στο Orenas, όπου διεξάγονται τα επιμορφωτικά προγράμματα και οι δραστηριότητες της συνομοσπονδίας.

Η διά βίου εκπαίδευση στη Σουηδία αποτελεί μια ισχυρή κοινωνική αξία, βαθιά ριζωμένη στην κουλτούρα και την κοινωνική συνείδηση των πολιτών της. Θα μπορούσαμε να πούμε άφοβα ότι η συμμετοχή των συνδικάτων στην οργάνωση αλλά και τη διαχείριση της διά βίου εκπαίδευσης στη Σουηδία είναι ιδιαίτερα σημαντική, με αποτέλεσμα τα συνδικάτα να μην παρέχουν αυστηρά συνδικαλιστική εκπαίδευση, αλλά να στοχεύουν σε επιμόρφωση που ενισχύει ευρύτερα τις κοινωνικές δεξιότητες των εργαζομένων και απευθύνεται στον ευρύτερο πληθυσμό των εργαζομένων.

Ειδικότερα, όσοι πρωτοεκλέγονται ως αντιπρόσωποι συνδικάτων συμμετέχουν σε προγράμματα εισαγωγικής συνδικαλιστικής επιμόρφωσης, τα οποία διαρκούν συνήθως 2 εβδομάδες και περιλαμβάνουν περίπου 300 άτομα τον χρόνο. Τα προγράμματα της εισαγωγικής επιμόρφωσης πραγματοποιούνται συνήθως στα τρία μεγάλα εκπαιδευτικά κέντρα της χώρας και οι εκπαιδευτές σε αυτά είναι έμπειροι συνδικαλιστές, οι οποίοι έχουν επιμορφωθεί ειδικά γι' αυτό τον σκοπό. Στρατηγικός στόχος της εισαγωγικής επιμόρφωσης είναι η ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων στη φιλοσοφία, τις αξίες, την ηθική, την κοινωνική αποστολή, καθώς και τη λειτουργία του συνδικαλιστικού κινήματος μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Κεντρικό ζήτημα στην εισαγωγική επιμόρφωση αποτελεί το ότι ο συνδικαλισμός και η συμμετοχή στα συνδικαλιστικά όργανα δεν αποτελούν μια εργαλειακή πρακτική αποκομμένη από τα ιδεώδη και τον κοινωνικό χαρακτήρα της αποστολής του, αλλά μια συνειδητή πολιτική και κοινωνική πράξη.

Τον κορμό των προγραμμάτων συνδικαλιστικής εκπαίδευσης στη σουηδική L.O. αποτελούν τα Προγράμματα Συνδικαλιστικής Εκπαίδευσης μικρής διάρκειας. Κάθε χρόνο τα παρακολουθούν περίπου 170.000 άτομα, υλοποιούνται μέσα στα τρία εκπαιδευτικά κέντρα και διαρκούν 1 εβδομάδα το καθένα. Καλύπτουν μεγάλη ποικιλία θεμάτων, όπως: Εργατικό Δίκαιο, εργατικά δικαιώματα, υγιεινή και ασφάλεια, «ρητορική», χειρισμός των μέσων μαζικής ενημέρωσης, διαπραγμάτευση, εργασιακό περιβάλλον, οικονομικά ζητήματα, ζητήματα διοίκησης συνδικάτων, αντιμετώπιση του άγχους, αντιμετώπιση της βίας σε όλες τις εκφάνσεις, ισότητα στην καθημερινή ζωή, διαπολιτισμικά θέματα κ.ά. Μπορεί κανείς να παρακολουθήσει συνεχόμενα τέτοια προγράμματα σε βάθος χρόνου και η εγγραφή σε αυτά είναι ελεύθερη και δωρεάν για τους εκπαιδευόμενους.

Οι ανάγκες των συνδικάτων για συστηματική εκμάθηση και σπουδή των συνδικαλιστικών θεμάτων οδήγησε στη δημιουργία προγραμμάτων μακράς διάρκειας. Ειδικότερα, από την L.O., πραγματοποιούνται ανάλογα προγράμματα στα τρία εκπαιδευτικά κέντρα, μέσα στα οποία διαμένουν οι συμμετέχοντες. Το καθένα διαρκεί 35-40 εβδομάδες και συμμετέχουν σε αυτό 25-30 άτομα. Οι εκπαιδευόμενοι καταβάλλουν ένα συμβολικό ποσό για τα δίδακτρα, ενώ η εκπαιδευτική τους άδεια αποτελεί νομοθετημένο δικαίωμα, σε συνεννόηση με τους φορείς στους οποίους εργάζονται. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα που παρέχονται σχετίζονται με θέματα όπως η Υγεία και η Ασφάλεια στους χώρους εργασίας, Κοινωνιογνωσία, «Ανάγνωση και Γραφή», «Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης», «Πληροφορική και Παραγωγή Web». Τα προγράμματα αυτά δεν απευθύνονται σε εξειδικευμένα συνδικαλιστικά ζητήματα, αλλά αποβλέπουν περισσότερο στην προσωπική ανάπτυξη και την αυτοβελτίωση των συνδικαλιστών. Ενδεικτικά, τα μαθήματα που σχετίζονται με την κοινωνιογνωσία και τις κοινωνικές επιστήμες αναφέρονται σε θέματα όπως: Η οργάνωση και η λειτουργία του κράτους, ο ρόλος των κομμάτων, των ομάδων πίεσης στη λήψη αποφάσεων, της τοπικής κοινωνίας, η κοινωνική αγωγή των πολιτών και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Τα προγράμματα αυτά δεν παρέχουν ανάλογες πιστοποιήσεις, ωστόσο, ασφαλώς βοηθούν όσους επιθυμούν να ενισχύουν το προσωπικό και επαγγελματικό τους προφίλ. Ένα χαρακτηριστικό πρόγραμμα μακράς διάρκειας είναι το πρόγραμμα 700 ωρών περίπου, το οποίο παρέχεται από το Ανώτερο Λαϊκό Σχολείο του Γκέτενμποργκ. Απευθύνεται σε 20 άτομα κάθε χρόνο και διαρκεί περίπου 3 χρόνια. Τα μαθήματα γίνονται για 35 εβδομάδες τον χρόνο σε απογευματινές ώρες. Το εκπαιδευτικό αυτό πρόγραμμα απευθύνεται σε συνδικαλιστικά στελέχη τα οποία έχουν ολοκληρώσει την 9χρονη υποχρεωτική εκπαίδευση. Βασικό κίνητρο για τη συμμετοχή τους είναι η μετεξέλιξή τους σε επαγγελματικά στελέχη των συνδικάτων. Τα μαθήματα που διδάσκονται σχετίζονται με την: Ανάλυση της σουηδικής κοινωνίας, την εργατική νομοθεσία, το περιβάλλον, τα θέματα πολιτικής και τις συλλογικές διαπραγματεύσεις. Τα ακαδημαϊκού περιεχομένου μαθήματα (λ.χ. Πολιτική Επιστήμη, Εργατικό Δίκαιο) διδάσκονται από πανεπιστημιακούς δασκάλους, ενώ όσα αφορούν τη συνδικαλιστική πρακτική, από έμπειρους συνδικαλιστές.

Ένα ακόμα πρόγραμμα συνδικαλιστικής εκπαίδευσης μακράς διάρκειας είναι το «Aspirante», το οποίο απευθύνεται κάθε χρόνο σε περιορισμένο αριθμό επαγγελματικών στελεχών των συνδικάτων και περιλαμβάνει μαθήματα όπως: Εργατικό Δίκαιο, θέματα στρατηγικού σχεδιασμού, άσκηση ηγετικών καθηκόντων, διαπραγματεύσεις, ευρωπαϊκά ζητήματα, το διεθνές συνδικαλιστικό κίνημα, η οικονομική πολιτική, η επικοινωνία και τα ΜΜΕ.

Το πρόγραμμα διαρκεί ένα ακαδημαϊκό έτος και περιλαμβάνει 10 εβδομάδες μαθημάτων (2 εβδομάδες ανά 2 μήνες) με μία υποχρεωτική εκπαιδευτική επίσκεψη 2 εβδομάδων στο Ευρωπαϊκό Κολέγιο Συνδικαλιστικής Εκπαίδευσης της European Trade Union Confederation (ETUCO) στις Βρυξέλλες.

Η παρακολούθηση των μαθημάτων είναι υποχρεωτική και τα ενδιάμεσα χρονικά διαστήματα οι εκπαιδευόμενοι μελετούν υλικό, κάνουν πρακτική άσκηση και ετοιμάζουν συνθετικές εργασίες, οι οποίες εμπίπτουν στις συνδικαλιστικές τους δραστηριότητες.

Εν κατακλείδι, θα άξιζε να αναφερθεί ότι σχετικά με την εκπαίδευση συνδικαλιστικών μελών και στελεχών στη Σουηδία, ιδιαίτερα σημαντικός είναι ο ρόλος του ABF. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη ένωση εκπαίδευσης ενηλίκων στη Σουηδία, στην οποία μετέχει τόσο το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, όσο και η L.O. και άλλες συνδικαλιστικές και κοινωνικές οργανώσεις. Το ABF υλοποιεί κάθε χρόνο εκατοντάδες εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία ονομάζει «κύκλους μάθησης»⁶, αποσκοπώντας στην ευαισθητοποίηση των εργαζόμενων ενηλίκων γύρω από ευρύτερα κοινωνικά, εργασιακά και πολιτικά θέματα.

6. Η Ακαδημία της Εργασίας της ΓΣΕΕ

Η Ακαδημία της Εργασίας, παρά τη σημαντική καθυστέρηση στον τομέα της συνδικαλιστικής εκπαίδευσης, ιδρύθηκε το 2004 και υπάγεται στο Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΚΑΝΕΠ) της ΓΣΕΕ. Βάσει του καταστατικού της στόχου, αποτελεί το ανώτερο στάδιο του Τομέα Προγραμμάτων Συνδικαλιστικής Εκπαίδευσης σε ένα σύστημα το οποίο ιεραρχείται σε τρία επίπεδα: Την εισαγωγική επιμόρφωση –τη βασική επιμόρφωση– την ανώτερη συνδικαλιστική εκπαίδευση (Ακαδημία της Εργασίας). Θεσμικός της στόχος είναι: «*Η ανάπτυξη των ικανοτήτων και δεξιοτήτων των μελών και των στελεχών του συνδικαλιστικού κινήματος, με απώτερο σκοπό την ενίσχυση της συνδικαλιστικής παρέμβασης στον χώρο της εργασίας, της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής*»,⁷ καθώς και «*η αναβάθμιση του επιπέδου των εργαζομένων, των μελών και των στελεχών του συνδικαλιστικού κινήματος της χώρας μας*».⁸

Το πρόγραμμα της Ακαδημίας της Εργασίας απευθύνεται σε συνδικαλιστικά στελέχη πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων οργανώσεων, που έχουν ολοκληρώσει τουλάχιστον τον κύκλο υποχρεωτικής εκπαίδευσης και προέρχονται από όλες τις περιφέρειες της χώρας, με μέριμνα για την ενταξιακή εκπροσώπηση όλων των κλάδων, καθώς και των δύο φύλων.

Για τους εκπαιδευόμενους, με βάση την Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας που υπεγράφη το 2006, υπάρχει η δυνατότητα χορήγησης 9μηνιαίας ειδικής εκπαιδευτικής άδειας υπό τη μορφή υποτροφίας⁹, προκειμένου να παρακολουθήσουν απερίσπαστοι το πρόγραμμα σπουδών της Ακαδημίας.

Το πρόγραμμα σπουδών της Ακαδημίας της Εργασίας διαρκεί ένα ακαδημαϊκό έτος (Οκτώβριος - Ιούνιος) και η υποχρεωτική παρακολούθηση είναι συνολικής διάρκειας περίπου 450 ωρών. Εκτός από τα μαθήματα της συμβατικής διδασκαλίας, περιλαμβάνει εργαστήρια εφαρμοσμένης γνώσης, επισκέψεις σε φορείς και χώρους εργασίας και διαλέξεις από προσωπικότητες εγνωσμένου κύρους. Σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά δεδομένα και τη διεθνή εμπειρία, πρόγραμμα σπουδών της Ακαδημίας θεωρείται εκπαιδευτικό πρόγραμμα μακράς διάρκειας (Bridgefod - J. Striling, 2000).

Αξίζει επίσης να επισημανθεί ότι τα μαθήματα που διδάσκονται διαφέρουν σημαντικά από την ακαδημαϊκή τους εκδοχή. Καταβάλλεται ιδιαίτερη προσπάθεια ώστε να εστιάζουν στη μελέτη και επίλυση συγκεκριμένων περιπτώσεων-προβλημάτων, να προβάλλουν την ανάγκη ανάλυσης και σύνθεσης της κοινωνικής πραγματικότητας και να ενεργοποιούν τους εκπαιδευόμενους στην κατεύθυνση της εκπόνησης ατομικών και συλλογικών εργασιών. Ιδιαίτερη προσπάθεια επίσης καταβάλλεται για να ακολουθούνται οι τεχνικές και η μεθοδολογία της εκπαίδευσης ενηλίκων.

Με βάση τις αναδιαρθρώσεις και τις αλλαγές, μετά τον πρώτο χρόνο λειτουργίας της Ακαδημίας, το πρόγραμμα σπουδών περιλαμβάνει τρεις κατηγορίες μαθημάτων και έχει διαμορφωθεί ως εξής: Τα Γενικά Υποχρεωτικά Μαθήματα, τα Ειδικά Υποχρεωτικά Μαθήματα και τα Μαθήματα Επιλογής. Ειδικότερα, τα Γενικά Υποχρεωτικά Μαθήματα καλύπτουν αντικείμενα όπως: Η Κοινωνιολογία και η Πολιτική Επιστήμη, η Οικονομική Θεωρία (Μικροοικονομία-Μακροοικονομία), το Εργατικό Δίκαιο και οι Εργασιακές Σχέσεις. Στα Ειδικά Υποχρεωτικά Μαθήματα περιλαμβάνονται θέματα όπως: Το Ευρωπαϊκό και Διεθνές Πλαίσιο του Εργατικού Κινήματος, η Διαχείριση Ανθρωπίνων Πόρων, οι Βασικές Αρχές Διοίκησης και η Λήψη Αποφάσεων, η Ιστορία του Εργατικού Κινήματος, οι Διαπραγματεύσεις και η Ψυχολογία της Οργάνωσης και της Εργασίας. Στα Μαθήματα Επιλογής περιλαμβάνονται θέματα όπως η Κοινωνιολογία της Εργασίας, η Στατιστική, η Λογιστική και τα Θέματα Περιβάλλοντος.

Η αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου που προσφέρεται στην Ακαδημία της Εργασίας της ΓΣΕΕ αποτελεί βασική προϋπόθεση ανατροφοδότησης της λειτουργίας της. Συγκεκριμένα, δεν αφορά μόνο τους διδασκόμενους, αλλά και τους διδάσκοντες σχετικά με το κατά πόσον αυτοί φέρουν σε πέρας το έργο τους με αποτελεσματικό τρόπο, χωρίς να επιδιώκει να προκρίνει κάποιους σε βάρος άλλων. Άλλωστε, η αξιολόγηση δεν αφορά μόνον το ανθρώπινο δυναμικό, επεκτείνεται και στη διαρκή εκτίμηση και βελτίωση των μέσων ή πόρων που διατίθενται κατ' έτος στην Ακαδημία, της υλικοτεχνικής υποδομής, της διοικητικής και γραμματειακής υποστήριξης, του προγράμματος σπουδών, του περιεχομένου των μαθημάτων, της διδακτέας ύλης (βιβλία, άρθρα, σημειώσεις), της διαδικασίας μάθησης και εξέτασης των εκπαιδευομένων, του κλίματος που επικρατεί στις σχέσεις εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων και γενικότερα μέσα στην Ακαδημία. Συνοπτικά, η αξιολόγηση αφορά το παρεχόμενο εκπαιδευτικό έργο στο σύνολό του και μακροπρόθεσμα ωφελεί εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι με βάση τον σχεδιασμό και την προοπτική της συνδικαλιστικής εκπαίδευσης στη χώρα μας, η Ακαδημία της Εργασίας θα αποτελεί την ανώτερη βαθμίδα του Τομέα Προγραμμάτων Συνδικαλιστικής Εκπαίδευσης του ΚΑΝΕΠ και μελλοντικά θα συνδέεται αρθρωτά, με προγράμματα μικρής και μεσαίας διάρκειας, τα οποία θα μπορούν να λειτουργήσουν σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο.

7. Εκπαίδευση και συνδικαλιστικό κίνημα: Μια πρόκληση με ιδεολογικό και πολιτικό περιεχόμενο στην κοινωνία της γνώσης

Η εκπαίδευση στα πλαίσια του συνδικαλιστικού κινήματος αποτελεί μια εδραιωμένη πραγματικότητα σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Η πεποίθηση ότι η εκπαίδευση στην κοινωνία της γνώσης (knowledge society) μπορεί να αποτελέσει μοχλό ανάπτυξης του συνδικαλιστικού κινήματος αποτελεί μια σοβαρή πρόκληση, με ιδεολογικές και πολιτικές συνιστώσες, ιδιαίτερα σε μία εποχή κατά την οποία οι ρυθμοί ανανέωσης της γνώσης τρέχουν με ιλιγγιώδη ταχύτητα. Το πολιτικό διακύβευμα είναι εάν η εκπαίδευση δύναται να νοηματοδοτήσει εκ νέου την πορεία των συνδικάτων, αναδεικνύοντάς τα σε συλλογικούς εκφραστές της δημόσιας σφαίρας, επαναφέροντας τις δυνάμεις της εργασίας στο επίκεντρο του κοινωνικού και πολιτικού ενδιαφέροντος.

Η άσκηση του συνδικαλισμού σε συνθήκες χαμηλού κοινωνικού ενδιαφέροντος για συμμετοχή σε συνδικάτα αποτελεί ένα σημαντικό πρόβλημα, το οποίο το εργατικό κίνημα οφείλει να αντιμετωπίσει συνολικότερα. Το ερώτημα που γεννιέται σχετίζεται με το κατά πόσο η εκπαίδευση ως διαδικασία μπορεί να ενισχύσει τη δυναμική των συνδικάτων, αλλά και τη συμμετοχή σε αυτά. Ένα δεύτερο ερώτημα που ενέχει πολιτικά χαρακτηριστικά αναφέρεται στο περιεχόμενο της εκπαίδευσης που παρέχεται στα συνδικάτα και στους σκοπούς που αυτό εξυπηρετεί.

Είναι σαφές ότι στο σημείο αυτό η προβληματική που αναπτύσσεται αποκτά έντονα ιδεολογικά χαρακτηριστικά, υπό την έννοια ότι ένας τύπος εκπαίδευσης με τεχνοκρατικά και α-πολιτικά στοιχεία οδηγεί σε μια μορφή συνδικαλισμού που, λίγο-πολύ, είναι κομφορμιστική με γραφειοκρατικές πτυχές. Μια τέτοια συλλογιστική θεωρεί εξορισμού την εκπαίδευση ύποπτη ως προς την κοινωνική και πολιτισμική της αποστολή, αγνοώντας τον αναμορφωτικό της χαρακτήρα σε επίπεδο τόσο ατομικής προσωπικότητας όσο και συλλογικής δράσης.

Βέβαια, στα πλαίσια της οργάνωσης της εργασίας, πάντα ελλοχεύει το άγχος της χειραγώγησης του έργου (Watson, 2005:329) των εργαζομένων, αλλά και του συνδικαλιστικού κελύφους προστασίας του από τις διευθυντικές αρχές της επιχείρησης, με αποτέλεσμα να θεωρείται ότι διαδικασίες όπως π.χ. η εκπαίδευση, οι οποίες προϋποθέτουν τη συναίνεση των εργοδοτών, αμβλύνουν τον συγκρουσιακό χαρακτήρα της συνδικαλιστικής δράσης και οδηγούν τα σωματεία των εργαζομένων στην υιοθέτηση μιας προβλέψιμης και συναινετικής συμπεριφοράς.

Το ζήτημα που κατά τη γνώμη μας παραμένει ανοικτό σχετίζεται με το δίλημμα «χειραγώγηση ή απελευθέρωση δυνάμεων εντός του συνδικαλιστικού γίγνεσθαι». Είναι σαφές ότι η θεώρηση της συνδικαλιστικής εκπαίδευσης ως εργαλείου για την άσκηση του συνδικαλισμού ως επαγγελματικής δραστηριότητας απέχει πολύ από τις θεμελιώδεις αξίες του συνδικαλιστικού χώρου. Επιπλέον, αποτελεί εκφυλιστική μετάλλαξη του κοινωνικού λειτουργήματος του συνδικαλισμού, με αποτέλεσμα την υπαγωγή του συνδικαλιστικού ρόλου σε ένα ιδιότυπο γραφειοκρατικό και τεχνικό status, γεγονός που δικαιολογημένα προκαλεί αποστροφή και απώθηση.

Το κεντρικό λοιπόν διακύβευμα είναι με ποιον τρόπο η εκπαίδευση θα μπορούσε να ενεργοποιήσει και να απελευθερώσει δυνάμεις μέσα στο συνδικαλιστικό κίνημα. Η πρόκληση αυτή έχει απασχολήσει εδώ και δεκαετίες τα ευρωπαϊκά συνδικάτα, αφού αναγνωρίζεται ήδη από την εμφάνιση κιόλας των συνδικάτων η αξία της πνευματικής υποστήριξης των εκπροσώπων των εργαζομένων. Ειδικότερα όμως, σε μια εποχή κατά την οποία οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές κυριαρχούν, το κοινωνικό κράτος οπισθοχωρεί, τα εργασιακά δικαιώματα περιστελλονται, η πολιτική αποχή και οκνηρία καταλαμβάνουν τη συνείδηση των εργαζομένων, είναι σαφές ότι απαιτείται αναδιάρθρωση και ανατροφοδότηση του έργου και της αποστολής των συνδικάτων.

Το πολιτικό αιτούμενο στη σύγχρονη πραγματικότητα είναι αναζωογόνηση του συνδικαλιστικού κινήματος μέσα από έναν τεκμηριωμένα διαπραγματευτικό και ενίοτε καταγγελτικό λόγο, ο οποίος ενέχει ορθολογισμό, δυναμισμό και αξιοπιστία, ηθική ως προς τα μέσα που χρησιμοποιεί και τους σκοπούς που ευαγγελίζεται.

Αναμφίβολα, οι λόγοι για τους οποίους ένας εργαζόμενος γίνεται μέλος μιας συνδικαλιστικής οργάνωσης και ασχολείται με την εκπροσώπηση άλλων εργαζομένων ποικίλλουν. Η συμμετοχή στα συνδικάτα υπαγορεύεται από ιδεολογικούς, πολιτικούς, προσωπικούς, οικογενειακούς, ακόμα και τυχαίους λόγους. Το ζητούμενο είναι, ανεξάρτητα από τα κίνητρα που ώθησαν κάποιον να συνδέσει την εργασιακή του πορεία με το συνδικαλιστικό κίνημα, να μπορεί να ασκεί τα συνδικαλιστικά του καθήκοντα με αποτελεσματικό και επωφελή τρόπο για το κοινωνικό σύνολο. Αυτό σημαίνει ότι αποτελεί κοινό τόπο η μετάβαση από ένα στάδιο εμπειρικής άσκησης του συνδικαλισμού σε ένα άλλο στάδιο, το οποίο προϋποθέτει μεθοδικότητα, συγκρότηση, υψηλή επιμόρφωση και επιστημο-

νική τεκμηρίωση. Αυτή η διαδικασία επ' ουδενί δεν απο-ιδεολογικοποιεί, ούτε απο-πολιτικοποιεί την άσκηση του συνδικαλισμού. Απεναντίας, ενισχύει τον ρόλο της συνδικαλιστικής παρέμβασης, εμπνυχώνει τα στελέχη του, τα καθιστά περισσότερο δυναμικά και αποτελεσματικά, τα θωρακίζει έναντι των στελεχών του κεφαλαίου, που κατά κανόνα διαθέτουν και καλύτερη και περισσότερη παιδεία. Επιπλέον, στη βάση αυτή ενισχύεται η συμμετοχή των εργαζομένων στους φορείς χάραξης και άσκησης πολιτικής, αφού αποτελεί κοινωνικό και εργασιακό κεκτημένο η εκπροσώπηση των μισθωτών στη διοίκηση διαφόρων φορέων εθνικής εμβέλειας (Κουζής, 1997: 117). Με τον τρόπο αυτό, το συνδικάτο, ως κοινωνικός οργανισμός, εκτός από παραδοσιακός χώρος διεκδίκησης και προστασίας των δικαιωμάτων των εργαζομένων, μετατρέπεται σε ένα ζωντανό «μαθησιακό περιβάλλον», που καλλιεργεί θετικές κοινωνικές δεξιότητες, αναγκαίες για την άσκηση του συνδικαλιστικού ρόλου. Τα συνδικαλιστικά στελέχη δύνανται να αναμορφώνονται και να αναπτύσσουν συγκεκριμένες δεξιότητες, που μακροπρόθεσμα θα συμβάλουν τόσο στην προσωπική τους ανάπτυξη όσο και στην ενδυνάμωση του ρόλου τους εντός του συνδικαλιστικού κινήματος.

Δυστυχώς, στην ελληνική πραγματικότητα, ακόμα και σήμερα θεωρείται είτε πολιτικά υποβαθμισμένη είτε παρερμηνευμένη η εμπλοκή των συνδικάτων σε εκπαιδευτικές διαδικασίες. Η υποτίμηση της αξίας της εκπαίδευσης ερμηνεύεται λαμβάνοντας υπόψη τη συνολικότερη πορεία του συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα, τις στρατηγικές πολιτικής τις οποίες προέταξε, τα ιστορικά και κοινωνικοοικονομικά γεγονότα τα οποία διαμόρφωσαν τη συγκρότηση του δημόσιου χώρου στο νεοελληνικό κράτος (Τσουκαλάς, 1993), καθώς και τις ιδεολογικοπολιτικές ζυμώσεις και διαμάχες που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό των συνδικαλιστικών οργανώσεων από την περίοδο του μεσοπολέμου. Σε μια κοινωνία όπου, από ιδρύσεως του ελληνικού κράτους, ο στρατός, οι πολεμικές δαπάνες και η δημοσιοϋπαλληλία απορροφούν το μεγαλύτερο μέρος του κρατικού προϋπολογισμού, χωρίς να αφήνουν περιθώριο για την ανάπτυξη άλλων θεσμικών μετρητομείσεων, οι προσπάθειες για τη διαμόρφωση μιας αυτόνομης οργανωτικής παρουσίας των συνδικάτων, με ανεξάρτητη στρατηγική, στάθηκαν αδύνατον να ευδοκιμήσουν, αφού το συνδικαλιστικό κίνημα ήταν συμπίεσμένο ανάμεσα: α. Στα νεοπαγή αστικά στρώματα, που επεδίωκαν την ενσωμάτωσή του στην κρατική πολιτική και β. Στο δογματικό κομμουνιστικό κίνημα (Γ' Διεθνής), που απαιτούσε ιδεολογική καθαρότητα και επαναστατικό ρεαλισμό (Σακελλαρόπουλος, 1991: 79). Δυστυχώς, ακόμα και σήμερα η εκπαίδευση στα συνδικάτα παρερμηνεύεται πολιτικά, αφού δεν έχει αποσυνδεθεί ως πρακτική από τις κλασικές απόπειρες διαφωτισμού και καθοδήγησης των εργατικών μαζών, τις οποίες υιοθετούσαν οι κομματικοί και παραταξιακοί μηχανισμοί για να στρατολογούν και να συσπειρώνουν τα μέλη τους (Φουντανόπουλος, 295-335). Αξίζει μόνο να αναλογιστεί κανείς ότι το συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα αρχίζει να βρίσκει τον βηματισμό του σε θεσμικά ζητήματα μόλις το 1982, με την ψήφιση του νόμου 1262, οπότε η οργανωτική του ανασυγκρότηση, η οικονομική του στήριξη και οι στρατηγικοί του στόχοι επαναπροσδιορίζονται σε νέα θεμέλια, στα πλαίσια της ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και της ευρωπαϊκής προοπτικής του συνδικαλιστικού κινήματος.

Υπό αυτές τις συνθήκες διαμόρφωσης, τα ελληνικά συνδικάτα ταυτίστηκαν σχεδόν απόλυτα με τις πολιτικές και κομματικές παρατάξεις, χωρίς να είναι σε θέση να χαράξουν πολιτικές παράλληλες με τα όμορα ευρωπαϊκά, τα οποία ήδη πριν από το 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν δρομολογήσει σημαντικές εξελίξεις προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης των δομών τους σε επίπεδο οργανωτικό, μορφωτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό. Αναμφίβολα, η σύγχρονη ευρωπαϊκή εμπειρία της συνδικαλιστικής εκπαίδευσης απέχει πολύ από την περίοδο της πολιτικής στράτευσης - κομματικής καθοδήγησης.

Η πρόκληση για ένα σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης του νεοφιλελευθερισμού (Παλαιολόγος, 2006: 295-335) είναι ο επαναπροσδιορισμός και η επαναδιαπραγ-

μάτευση της στρατηγικής των δυνάμεων της εργασίας απέναντι στο κεφάλαιο και τις επιχειρηματικές πολυεθνικές elite. Ο ιδεότυπος (Κονιόρδος, 2002: 32) όμως ενός καλά μορφωμένου συνδικαλιστικού κινήματος, παρά το ότι εμπειρικά δεν υφίσταται, είναι κάτι το οποίο θα πρέπει να απασχολεί διαρκώς το εργατικό κίνημα, υπό τον όρο ότι η διά βίου εκπαίδευση ενεργοποιεί τις συνειδήσεις, καλλιεργεί τις ανθρώπινες αισθήσεις, ακονίζει τα ανθρώπινα αντανakλαστικά και, εν κατακλείδι, κρατά το συνδικαλιστικό κίνημα σε εγρήγορση και κινητικότητα. Στην εποχή της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, τα συνδικάτα καλούνται να αναπτυχθούν ως οργανωτικές και θεσμικές οντότητες πέρα και έξω από τη λογική της κομματικοκρατίας και του κομματικού παρεμβατισμού. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις επιβάλλεται να καλλιεργήσουν νέα χαρακτηριστικά, τα οποία να δομούνται στον χώρο της κοινωνίας των πολιτών, στον χώρο της αυτόνομης και κομματικά ακηδεμόνευτης κίνησης των ιδεών και των κοινωνικών διεργασιών. Η πρόκληση του 21ου αιώνα είναι η συνάντηση των συνδικάτων με κοινωνικές οργανώσεις που εκπορεύονται από τα κοινωνικά κινήματα, τις μη κυβερνητικές οργανώσεις, τις συλλογικές απόπειρες έκφρασης και αντιπροσώπευσης από τους χώρους της οικολογίας, της νεολαίας, της αναζήτησης εναλλακτικών μορφών δράσης και επικοινωνίας.

Εν κατακλείδι, η συνδικαλιστική εκπαίδευση μπορεί πράγματι να συμβάλει στην απελευθέρωση δυνάμεων εντός του συνδικαλιστικού γίνεσθαι, με την έννοια της ενίσχυσης της παρέμβασης των συνδικάτων απέναντι στο κράτος αλλά και τις επιχειρηματικές elite. Σε συνθήκες γενικευμένης ύφεσης της συμμετοχής στα κοινά, η εκπαίδευση μπορεί να προωθήσει την εγρήγορση και την κινητικότητα εντός των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Επιπλέον δύναται να ενισχύσει τον χαρακτήρα της συνδικαλιστικής παρέμβασης στην οικονομία, την κοινωνία, τις εργασιακές σχέσεις, την πολιτική και να διαμορφώσει όρους για τη δημιουργία μιας «από τα κάτω» ανασύνθεσης του συνδικαλισμού και εργατικού κινήματος στην εποχή του 21ου αιώνα.

Σημειώσεις

1. Βλ. σχ. European Trade Union Confederation & Unité d' Assistance Technique (1998), *Workers representation systems at company level in Europe*, Brussels ETUC/UAT:.
2. Σχετικά με προσπάθειες παροχής συνδικαλιστικής εκπαίδευσης στο παρελθόν, αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως προκύπτει από το βιβλίο του Γ. Τρίμη (1958) «Αι Συλλογικαί Συμβάσεις Εργασίας», εκδ. Ευρωπαϊκό Κέντρο Παραγωγικότητας, μεταξύ 1953-1958 λειτούργησε η Σχολή Ελεύθερων Συνδικαλιστικών Σπουδών υπό τη ΓΣΕΕ. Ενδεχομένως θα άξιζε να αποτελέσει αντικείμενο ιστορικής διερεύνησης κάτω από ποιες προϋποθέσεις λειτούργησε η σχολή αυτή, ιδιαίτερα τη συγκεκριμένη περίοδο. Επίσης, σεμινάρια που απευθύνονται σε συνδικαλιστικά στελέχη οργανώνονται από τη δεκαετία του '90 το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, ένας σημαντικός υποστηρικτικός οργανισμός της Συνομοσπονδίας με τεράστιο έργο στην έρευνα, την τεκμηρίωση και την επαγγελματική κατάρτιση. Σεμινάρια επίσης σχετικά με θέματα υγιεινής και ασφάλειας διοργανώνει και το Εθνικό Ινστιτούτο Υγιεινής και Ασφάλειας, στο οποίο συμμετέχει ενεργά η ΓΣΕΕ. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι στα πλαίσια του Ν. 3369/05, ο οποίος αφορά τη διά βίου μάθηση, άρχισαν να δραστηριοποιούνται στον τομέα της συνδικαλιστικής εκπαίδευσης, εκτός από τη ΓΣΕΕ (ΚΑΝΕΠ-ΙΝΕ), συνδικαλιστικοί φορείς όπως η ΑΔΕΔΥ (Κοινωνικό Πολύκεντρο).
3. Βλ. σχ. *Πρακτικά 1ης Ευρωπαϊκής Συνάντησης Εμπειρογνομημένων για τη Συνδικαλιστική Εκπαίδευση*, Οκτώβριος 2004, Αθήνα, και *Έκθεση για το μοντέλο εκπαίδευσης της TUC* (Αρχεία ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ) και Ν. Φωτόπουλου, «Η εκπαίδευση ενηλίκων στο συνδικαλιστικό κίνημα», *Κοινωνία των Πολιτών*, Νο 12.

4. Βλ. σχ. *Πρακτικά 1η Ευρωπαϊκής Συνάντησης Εμπειρογνομώνων για τη Συνδικαλιστική Εκπαίδευση*, Οκτώβριος 2004, Αθήνα, και Έκθεση για το μοντέλο εκπαίδευσης της Γερμανικής Ακαδημίας της Εργασίας (Αρχεία ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ).
5. Βλ. σχ. *Πρακτικά Διάσκεψης 1ης Ευρωπαϊκής Συνάντησης Εμπειρογνομώνων για τη Συνδικαλιστική Εκπαίδευση*, Οκτώβριος 2004, Αθήνα, και Έκθεση για το συνηθισμένο μοντέλο διά βίου εκπαίδευσης και τη συνδικαλιστική εκπαίδευση, (Αρχεία ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ).
6. Βλ. ABF & L.O. (2004), *The struggle for a better society*, Swedish Trade Union Movement.
7. Βλ. Ακαδημία της Εργασίας, *Προγράμματα ανώτερης συνδικαλιστικής εκπαίδευσης της ΓΣΕΕ*, εκδ. ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ-Φεβρουάριος 2004 (Αρχείο ΚΑΝΕΠ ΓΣΕΕ).
8. Ό.π. Ακαδημία της Εργασίας, *Προγράμματα ανώτερης συνδικαλιστικής εκπαίδευσης της ΓΣΕΕ*.
9. Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας, 2006, Άρθρο 7, Αρχεία ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- ABF & L.O., (2004), *The struggle for a better society*, Stockholm: Swedish Trade Union Movement.
- Άντερσον Π., (1978), *Ο δυτικός μαρξισμός*, Αθήνα: Ράππας, σ.σ. 15-49.
- Αποστολίδης Λ., (1982), *Συνδικαλιστική εκπαίδευση και ινστιτούτα εργασίας* (Ευρώπη-Ελλάδα), Αθήνα: Αιχμή.
- Bridgeford J. - Striling J., (eds), (2000), *Trade union education in Europe*, (ETUCO), Brussels: European Trade Union College.
- European Trade Union Confederation and Unité' d' Assistance Technique Workers, (1998), *Representation systems at company level in Europe*, Brussels: ETUC/UAT.
- Gabaglio E., and Hoffmann R., (1998), *The ETUC in the mirror of industrial relations research*, Brussels: ETUI.
- Κονιόρδος Σ., (2002), *Η θέση του Βέμπερ για την προτεσταντική ηθική της εργασίας*, τόμ. Α', Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Harriet B., (2003), «Μεταβαλλόμενες κοινωνικές δομές: Τάξη και φύλο», στο: Stuart Hall and Bram Gieben, *Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας*, Αθήνα: Σαββάλας, σ.σ. 284-292.
- Κουζής Γ., (1997), «Η συμμετοχή των εργαζομένων στους φορείς χάραξης και άσκησης κοινωνικής πολιτικής», στο: Κ. Κασιμάτη, (επιμ.) *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στο τέλος του 20ού αιώνα*, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα: Gutenberg.
- Μουζέλης Ν., (2005), *Η σημασία της συνδικαλιστικής επιμόρφωσης*, Πρακτικά Διάσκεψης για τη Συνδικαλιστική Εκπαίδευση, Αθήνα: Αρχεία ΚΑΝΕΠ/ ΓΣΕΕ.
- Παλαιολόγου Ν., (2006), *Εργασία και συνδικάτα στον 21ο αιώνα*, Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.
- Ress Liz, (2005), *Goals, structure and content of advanced trade union education*, Πρακτικά Διάσκεψης για τη Συνδικαλιστική Εκπαίδευση, Αθήνα: Αρχείο ΚΑΝΕΠ / ΓΣΕΕ.
- Trade Union Congress-TUC (1992), *Guide to paid release for trade union training*, London: TUC.
- Trade Union Congress, (1998), *Union gateways to learning*, TUC Learning Services Report, London: TUC.
- Trade Union Congress, (1999), *Trade union studies tutors*, Annual Report, London: TUC.
- Σακελλαρόπουλος Θ., (1991), *Θεσμικός μετασχηματισμός και οικονομική ανάπτυξη, κράτος και οικονομία στην Ελλάδα, 1830-1922*, Αθήνα: Εξάντας.
- Σακελλαρόπουλος Θ., (1991), *Οικονομία, κοινωνία, κράτος στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Αθήνα: Πληροφόρηση.

- Σπυρόπουλος Γ., (1998), *Εργασιακές σχέσεις, εξελίξεις στην Ελλάδα, την Ευρώπη και τον διεθνή χώρο*, Αθήνα: Σάκκουλας.
- Τουτζιάρακης Γ., (1997), «Κρίση των συνδικάτων», στο: Κασιμάτη Κ., (επιμ.) *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στο τέλος του 20ού αιώνα*, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, Αθήνα: Gutenberg.
- Τσουκαλάς Κ., (1993), *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος, η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Φουντανόπουλος Κ., «Εργασία και εργατικό κίνημα στην Ελλάδα» στο: *Ιστορία της Ελλάδας στον 20ό αιώνα*, Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Φωτόπουλος Ν., (2006), «Η εκπαίδευση ενηλίκων στο συνδικαλιστικό κίνημα», *Κοινωνία των Πολιτών*, 12: 68-79.
- Watson T., (2005), *Κοινωνιολογία, εργασία και βιομηχανία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.